

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כו, תשל"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מהותו של הדיבור העברי שלפני התחייה

בקונטרס רנ"ז של "לשוננו לעם" פרסם נחמיה בן פרטים על המאמר "השימוש בעברית בארץ-ישראל בשנות 1800 עד 1882" מאת טיודור פארפיט, שהוא עתה מרצה לספרות העברית החדשה בבית-המדרש ללימודי המזרח ואפריקה שבאוניברסיטת לונדון. תיתי לשניהם, לפארפיט על שגילה וריכוז חומר מעניין על תופעה הראויה לתשומת לב, ולבן על שהביא זאת לתשומת לבו של הקורא העברי, בהדגשת הדוגמאות המשמעותיות ביותר. ואולם כבר נחמיה בר מביע הסתייגות ממסקנותיו ההיסטוריות של פארפיט, כאילו תחיית הלשון העברית בדיבור הייתה עובדה מוגמרת כבר זמן רב לפני שהתחילו א' בן-יהודה וחבריו לפעול, והם רק "נתנו דחיפה". ההערות הבאות נכתבו כדי להעמיד את הדברים על דיוקם.

התזה של פארפיט אינה חדשה, רעיון כעין זה הופיע ע"י פרופ' ש' אייזנשטאדט ז"ל – מי שהיה בשנות 1926–1953 מנהל הלשכה המרכזית של ועד הלשון – בספרו "שפתנו העברית החיה", ת"א תשכ"ז, עמ' 13: "הלשון העברית קמה והשתרשה בדיבור החי ובמעשי יום יום כתוצאה טבעית וישירה מן הצורך החיוני במגע קבוע ומתמיד בין יהודים בני קבוצות לשוניות ביישוב". יש גם דעות יותר קיצוניות,

שהעברית הייתה מדוברת בימי הביניים, ועל כן אין לדבר כלל על תחייה, ואף נאמר, שכל יהודי תמיד דיבר עברית שלוש פעמים ביום בתפילה, וכך הייתה הלשון מדוברת ללא הפסקה כלשהי.

העובדות, שעליהן מובססות הדעות הללו, כולן שרירות וקיימות¹, אך הפירוש הניתן להן – וכן פירושו של פארפיט – נובע מהתעלמות מנתונים חברתיים מכריעים, ואינם מציאותי יותר מאשר הדעה הטוענת, שאליעזר בן-יהודה החיה את הדיבור העברי ממצב של לשון מתה במעשה פלאי, ללא כל שרשים במצב החברה היהודית. "לשון" היא דבר המצוי בספרי דקדוק ובמילונים, וכן רעיון המשמש צרכים חברתיים מסוימים. במציאות קיימים רק שימושי לשון, ואלה שונים הם, ולכל חברה לשונית יש מערכת שימושים הטיפוסית לה. יש לשונות המשמשות רק בבית ובדיבור, אחרות המשמשות רק בתפילה, רק בקריאה (וזאת במגוונים שונים של נושאים), רק בכתיבה, בכתיבה ספרותית אבל לא מדעית, בכתיבה שימושית אבל לא רשמית. יש עמים המשתמשים בשתי שפות נפרדות לשימושים שונים שהחברה קובעת ("דיגלוסיה", דו-לשונית), כגון רוב יהודי הגולה עד לפני זמן לא רב. יש עמים, שבהם העם הפשוט והמעמדות הגבוהים מדברים בלשונות שונות, ואף יש עם אחד, לפחות, שבו יש שתי שפות שונות לגברים.

1. על הדיבור העברי בימי הביניים, ראה מאמרו של בצלאל רות בספרו האנגלי "אשים ומאורעות בהיסטוריה היהודית", פילאדלפיה 1953, עמ' 136–147.

כמעט אין סוף לגיוונים הידועים למדע מבחינה זו. אך כאן נשים לב לשלושה אופנים חשובים של שימוש לשון. כשאין ללשון שום שימוש בזמן מסוים אצל חברה כלשהי, הרינו מדברים על לשון מתה (כגון הבבלית כיום). כשלשון משמשת את כל פעולותיה התקשורתיות של חברה לאומית מסוימת, הרינו מדברים על לשון לאומית. לשון המשמשת אך ורק ליצירת קשר בין קבוצות אנשים המשתמשים בפנים כל קבוצה בלשונות אחרות, נקראת *lingua franca*, על שם הלשון האיטלקית-צרפתית, ששימשה עד לפני זמן קצר לצורך זה בנמלי הים התיכון². גם קורה שלשון, שהיא אמצעי הבעה ספרותי או למדני מכובד, תשמש באותה החברה גם כלינגוה פראנקה בשעת הצורך, למגע עם קבוצות אחרות, שגם הן משתמשות באותה לשון לצרכים ספרותיים; כך היה המצב ברומית בימי הביניים.

כאמור, בעם היהודי שרר מאז הפסקת הדיבור העברי מצב של דיגלוסיה, שבו שירתה העברית צרכים ספרותיים, מדעיים ודתיים, בכל ארץ ובכל תקופה במתכונת-שימושים שונה, ולעתים כלשון הכתב היחידה. היות וכל גבר יהודי היה מוכרח לדעת עברית פחות או יותר, הייתה העברית מועמדת טבעית לשימוש כלינגוה פראנקה בין-יהודית לעת הצורך. (למעשה יש לראות אסון בכך, שדוקא אחרי

2. אפשר, כמובן, שלשון, המשמשת למספר קבוצות לשוניות כלינגוה פראנקה, תהיה במקום אחר לשון לאומית או לשון דיבור או לשון כתב.

תחיית הדיבור העברי – אם כי ללא קשר עם עובדת התחייה – הדלה העברית לשמש תפקיד זה, והאנגלית תפסה את מקומה כ"לינגו פראנקה" במפגשים יהודיים בין-ארציים.) מצב זה של העברית, פלשון הספר מחד גיסא וכ"לינגו פראנקה" מאידך, שרר גם בארץ-ישראל בין שנת 1800 ל-1882, ובכלל היה היישוב דאז רק מיקרוקוסמוס של העולם היהודי הגלותי. אבל בשום מקום אחר לא ישבו קבוצות יהודיות בעלות לשון דיבור שונה כה רבות בכפיפה אחת, כמו שישבו בערי הקודש שבארץ-ישראל. על כן פיתחו יהודי הערים הללו את השימוש ב"לינגו פראנקה" העברית עתיקת היומין. לשון מדוברת זו היתה שונה מאוד מן העברית המשמשת כל עדה ועדה לצורכי דת וכתובה, גם במבטאה וגם במבנה הדקדוקי ובאוצר מילותיה. המעט הידוע לנו על צורתה הלשונית מקרב את הדעה, שהייתה פשוטה ודלה. אבל העובדה החשובה ביותר – שהיא לא שימשה שום צרכים בתוך איזו קבוצה מן הקבוצות שהשתמשו בה בקשרים בין-עדתיים: לא הייתה משפחה שדיברה עברית בבית, לא דיברו עברית במפגשים שבתוך העדה, ואף ניסיונו של נסים בֶּכֶר להנהיג אותה פלשון הדיבור בין מורה לתלמידים בבית-הספר היה מעשה חורג וקצר חיים. הרעיון שדגל בו בן-יהודה, ושהוא הוא תחיית הלשון העברית, היה – שצריך לדבר עברית עם כל אדם, גם עם בן אותה העדה, גם עם בני המשפחה, גם עם ילדי בית-הספר וגם בין הילדים לבין עצמם, ושיש להקנות את העברית לתינוקות כשפת אם, וכך ממילא ידברו עברית

עם כל אדם, במשפחה ובחוג. במלים אחרות, הוא הגה את הרעיון של השימוש בעברית כשפה לאומית, לפי ההגדרה שנתנו למעלה. הוא הגה רעיון זה כבר במאמרו "שאלה נכבדה", שפרסם לפני שידע, שבארץ-ישראל מדברים עברית במגעים בין-עדתיים. לפי מושגי תקופתו, שראתה רק בשימושים שבדיבור "חיים" של לשון, קרא לשפה העברית בתחילת דרכו "לשון מורחית עתיקה, מתה"³.

עד כמה שידוע לי, החוגים החרדים, שיצרו את ה"ליגה פראנקה" העברית, לא נתפסו לרעיון שימושה של העברית כלשון לאומית, ועל עובדה זו מעיר גם נ' פֶּר. התקדמות הדיבור העברי בערי הקודש הייתה איטית מאוד, רעיון בית-הספר העברי והדיבור העברי בבית ובחברה נתקבל ונתגשם ע"י מהגרים מרוסיה ומשאר ארצות אירופה, מארצות שלא היה בהן באותה התקופה שימוש בעברית כ"ליגה פראנקה" בין-עדתית. עדיין לא נעשה שום מחקר – ואולי לא ניתן לעשות מחקר על כך – אם עברו תכונות לשוניות של ה"ליגה פראנקה" העברית של המאה הי"ט אל תוך העברית המדוברת כשפה לאומית⁴, אולי באמצעות אותו חלק של העדות הספרדיות שהתערב ביישוב החדש.

3. מילון בן-יהודה, כרך המבוא, עמ' 3, בתוך הסיפור על הפעם הראשונה שדיבר עברית.

4. נפוצה הדעה, שהמבטא הספרדי, הנהוג אז בדיבור הבין-עדתי בא"י, השפיע על בן-יהודה כשבחר בהברה הספרדית. אך אפילו זה נכון, אין זו הסיבה היחידה להחלטתו. ע"י על כך "לשוננו לעם" ס-ס"א (תשט"ו), עמ' 35-39.

זו שאלה מעניינת, אך היא שאלה דקדוקית ומילונית, ואינה משנה את מה שנראה לי כעובדה: שבין הדיבור העברי הבין-עדתי של היישוב הישן ובין הדיבור העברי הלאומי, המבוסס על אידיאולוגיה, של היישוב החדש, אין קשר סיבתי. יש להניח, שזמן-מה היו שני שימושי העברית הללו קיימים זה ליד זה, עד שגנע שימושה של ה"לינגוה פראנקה" (גם בגלל ההתנגדות ההולכת וגוברת של חוגים חרדיים קיצוניים לדיבור עברי בכלל), והלשון העברית החדשה, בצורה ששימשה כלשון לאומית, התחילה לשמש לשון-קשר בין קבוצות, שלא קיבלו את רעיון הלשון הלאומית, ובין אלה שדיברו עברית כלשון לאומית, ולא ידעו את לשונן של הקבוצות הנ"ל.

כמובן, אין להצביע על השימוש בלשונות עולים ובלשונות "ותיקות" כגון יהודית-ספרדית, יידיש וערבית או פרסית וכיו"ב בחוגים מאותה עדה ובמשפחות היום, ולהשוות מצב זה לשימוש העברית שמתאר פארפיט. ההבדל הוא, שכל אלה המשתמשים בדיבור ובקריאה בלשונות הנ"ל מודעים לכך, שהעברית היא הלשון הפללית, הרשמית והתרבותית של היישוב. כמעט כולם מדברים עברית גם בתוך העדה, וברוב ההוגים מדברים הצעירים עברית יותר משהם מדברים בלשונות המוצא. בהרבה מקומות בעולם מתקיימות לשונות קבוצתיות משניות ליד הלשונות הלאומיות; יש שהיחס עוין, ויש שהוא סובלני, ואפילו מעודד, כגון בארצות-הברית. החוקרים מדברים על "שמירת לשונות" במצבים אלה. בימי ה"לינגוה פראנקה" העברית לא הייתה שום שמירת לשונות:

השפות המדוברות בפי כל עדה ועדה היו המולכות בכיפה,
והעברית המדוברת (להבדיל מ"לשון הקודש" בעלת היוקרה)
הייתה אמצעי שימושי ללא הדר, אשר רק מבקרים מבני
אומות-העולם שמו לב אליו והעירו על קיומו.